

Tiyatro ve Bir Felsefe Sorunsalı

Günümüz devrimci tiyatrosunun temel sorunlarından biri, «özdeşleştirme-yabancılaştırma» ikileminde kaynaklanan **anlatım** sorunsalıdır. Ve bu konuda teorik çabalarla, pratik çabalar arasında süregiden bir çelişki sözkonusudur. Bu çelişki, bu iki kavramı besleyen felsefi bir sorunsaldan kaynaklandığından, bu felsefi sorunsalın çelişkisi çözümlenmeden, sözkonusu bu süregiden çelişki çözülemez...

Soruna bir başka açıdan yaklaşmaya çalışacağız, bu yazımızda.

Özdeşleşme'nin ortadan kaldırılması, özel olarak istenmiş ve bu yolda deneyler yapılmıştır; ama özdeşleşmeyi varlaştıran madde temel ortadan kaldırılamamıştır. Çünkü özdeşleşme olayı özünde bir **türevdir**. Bir şeyin türevidir. **Özü zaten «yanılsamayı» içeren «ideolojinin» türevidir**. Dolayısıyla ideolojik bakış açısı, sürekli özünde özdeşleşmeyi taşıyacaktır. Ya da başka türlü söylersek, ideolojik bakış açısıyla, «yabancılaştırma ögesi»ni sağlamak isteği gerçekleştirilemeyecektir. Çünkü bu iki kavram sürekli olarak birbirini dışlayan olgulardır. Yabancılaştırma akılcı bir ögedir. Özünde yapısal bir karakter taşır: Bizi alışkanlıklarımızın bilincine vardırma, ve hattâ asıl olarak **onu aşmaya** zorlar. Örneğin her gün yürüdüğümüz yolun farkında değildir. Yabancılaştırma'nın amacı, her gün yürüdüğümüz yolun farkına vardırma bizi. Bu yolda yürürken bize bir şeylerin takılmasını sağlamaktır. Ve bu takılan şeyler üzerinde düşünmeye, derinleşmeye zorlamaktır. Bu da ancak alışkanlıklarımızın dışına itmekle, dışına çıkarmakla sağlanır. Yani bizi alışkanlıklarımıza egemen kılmakla. Çünkü alışkanlıklarımız bir anlamda ideolojik oluşumlardır. Yürüdüğümüz yol örneğine dönelim yine. O yolu bir kez algılarız ve sonra hep o algımızdaki yol üzerinde yürürüz artık. Yeni oluşumların, yeni gelişimlerin, alttan alta süregiden değişim

min farkında değildir. Aklımızın yerini alışkanlıklarımız almıştır artık. Sanatın görevi de işte tam da bu noktada beliriyor: Bu yolun her gün yeniden farkına vardırma... Diyalektik maddeci bir yöntemle her gün bu yoldaki gelişmeleri, değişimleri kavratma... İnsanların gündelik alışkanlıklarının donukluğunda ayırtmadıkları, ya da ayırtmayamadıkları ufak, önemsiz(?) şeylerin tat verici **farkındalığını** işlemek... Biz, «yabancılaştırma» özünde yapısal bir karakter taşır derken bu gerçeği vurgulamak istiyoruz. Yabancılaştırma akılcı bir ögedir dedik. Çünkü gerçekçilik kaygısından kaynaklanır. (Gerçi Aristoteles'ten bu yana sanata gerçekçilik kaygısı egemendir ama bu kaygının taşıdığı nitelik, bilimsel değil ideolojik oluşumları taşımıştır.) Bu iki kavram arasındaki **paradoks** çözülmeyecekçe «epik» sorunu çözülemeyecektir. Epik tiyatro özünde ideolojik yanılsamayla çelişmesi olan tiyatrodur. **Ve bu çelişmeyi çözmeden kendi varlık temelini kuramaz.**

Nitekim «Diyalektik Tiyatro» da özünde bir çelişki tiyatrosudur. Çelişkilerin belirlenme, ayrışma ve bütünleşme sürecini birlikte taşır. Çelişkilerle başlayan ilişkisi ister istemez, kendiliğinden, ideolojik oluşumları dışlar. Şöyle de ifade edebiliriz: Ideolojik bakış açılarıyla da bu çelişkilere yaklaşma denemelerinde bulunabiliriz. Ama bu çelişkilerin özü ile ideolojik yaklaşım biçimleri arasında antagonist bir uyumsuzluk vardır. Bu uyumsuzluk ideolojik olarak gizlenebilir ama bilimsel olarak gizlenemez. Zaten bu uyumsuzluğu, bu antagonist çelişkiyi ortaya çıkaran da **bilimsel oluşumlarla yeniden yaklaşma** yöntemidir.

Bu bağlamda yabancılaştırma olgusu ise ideolojik oluşumlara değil, bilimsel oluşumlara tekabül eder... Yabancılaştırma'yı yabancılaştırma yapan şey ise zaten özünde, **çelişkidir**. Şöyle de diyebiliriz: Yabancılaştırmanın

varlık temeli zaten çelişkidir. Öz olarak, şeylerin özündeki çelişki yabancılaştırma biçiminde dışlaşır. Özdeşleşme ile çelişki arasında ne denli bir **uyuşmazlık** varsa, yabancılaştırma ile çelişki arasında da o denli **birlik** vardır. Bu birliği **yansıtmak** ya da **çelişkinin bilincine vardırılmak**, (çelişkiyi göstermek, kavratmak,) eylemi ise **bilimsel oluşumları** zorunlu kılar; **ideolojik oluşumları** dışlar. Kaba bir biçimde formüle etmeye kalkarsak şöyle söyleyebiliriz: Özdeşleşmenin yer aldığı, ya da zorunlu **kılındığı** bir olayda çatışma **karşıt değerler** arasında cereyan eder. Biz de sorunsal özdeşleştiğimiz kişi ya da **ideolojik kavrayış biçimi** açısından algılar, değerlendiririz. Oysa yabancılaştırmanın yer aldığı ya da zorunlu kılındığı bir olayda çatışma şeylerin özünde taşıdığı çelişkiler ve değerler arasında cereyan eder. İlkinde çatışmada ayrılık, ikincisinde birlik sözkonusudur. Yabancılaştırmada, değerler arasında birine sahip çıkmaktan çok (ya da o değeri temsil eden kişi ya da güce); değerler arasındaki çatışmayı izleyip ondan sonuç çıkarmaya yöneliriz. İşte yapısal karakter tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Yadırgatma özünde **konformizme** tepkidir. Seyircinin konformizmini bozmak için felsefi temeli olan bir yöntemdir. Konformizmi varlaştıran ideolojik oluşumlardır. Seyirci olaylar, ilişkiler ve değerler üzerine belli ideolojik oluşumların koşulladığı bir konformizm ile gelir tiyatroya. Tiyatro, seyircinin bu varolan ihtiyaçlarına cevap vereceği gibi, onun bu konformizmini yıkmada ona yardımcı da olabilir. Peki bu sorun, yalnızca eğitimsel bir sorun mudur? Kesinlikle hayır! Aynı zamanda buna bağlı olarak, tiyatroların eğlence, büyü özünü değiştirmede radikal bir adımdır. En genel anlamda seyircinin eğlenme anlayışı da bir koşullanmışlığı taşıyan bir ideolojik oluşumdur. Ve yine buna bağlı olarak «duygusal paylaşması» da bir ideolojik —ve bu ölçüde değiştirilebilir— bir oluşumdur...

Yadırgatma ideolojik oluşumlarla sağlanabilir mi?

Kesinlikle hayır! Bu nesnel olarak mümkün değildir. Bu nesnellik genelde bilgi teorisinden, özelden sanatın bilgi teorisinden kaynaklanır. Çünkü yadırgatma/yabancılaştırma bir öznel istek olarak bile bilimsel oluşum-

ların türevidir. Bir türev olarak yine kendine tekabül eder. Dolayısıyla günümüz devrimci tiyatrosu bu paradoksu çözmedikçe, antagonist çelişkileri ortadan kaldırmadıkça bilimsel ve (ML anlamda) Devrimci ve yine bu anlamda diyalektik tiyatro yapamaz.

Eğer sahnemiz bir ideolojik oluşum üzerine kuruluyorsa, seyirci kesinlikle bu ideolojik oluşumun dışında kalan (ya da gizlediği) gerçekleri, çelişki ve ilişkileri kavrayamaz, tartışamaz kısası bilinçliliğine yansıtamaz. Sahne üzerindeki tüm ilişki ve çelişkiler **yalnızca** bu oluşum açısından değerlendirilebilir çünkü. Bu durumun ise özel niyet ne olursa olsun, nesnel koşul gereği yanlısamayı ve özdeşleşmeyi getireceği açıktır. Bunun özü, Brecht'in şu sözlerinde yatmaktadır:

«Sahne ile seyirci arasındaki, özdeşleşme üzerine kurulan ilişkide seyirci, kendisiyle özdeşleştiği kahramanın görmediği birşeyi göremez. Sahneye aktarılan belirli durumlarda, seyircinin tepkisi **sahne hüküm süren «hava» ile belirlenmiştir.** Seyircinin gözlemleri, duyguları ve bilinç kazanması doğrudan doğruya sahnede oynayan kişilerininkine bağlanmıştır. **(Bu noktada biz, bir ek yapmak istiyoruz: Yalnızca sahnede oynayan kişilerininkine değil aynı zamanda yazarıninkine de bağlıdır.)** O halde, sahne, telkin esasına dayanarak gösterdiği bilgilerin dışında, **duygusal tepkiler** ortaya çıkaramaz, gözlemler yapmaya izin veremez, bilgi aktaramaz.» (Deneysel Tiyatro, Bertolt Brecht, s. 41, 1975, Toplum Yayınevi. a.b.ç.)

Brecht'in soyut bir biçimde de olsa (sahnede hüküm süren «hava») olarak belirlediği şey, (yazıda altını çizdiğim bölüm) ideolojik oluşumdur. Ne seyirci, ne oyuncu hattâ belki ne de yazar, bu ideolojik oluşumun içermediği bir gerçeği göremez, yeni bir çelişkiyi ayımsayamaz. Tam da bu noktada çok vahim bir sonuçla karşılaşırız: Ideolojik oluşum zaten şeylerin özünü içermez. Bilim öncesine tekabül ettiğinden gerçekliğin tek yönlü kavranışıdır. **İşte seyircinin asıl özdeşleştiği bu kavrayış biçimidir.** Dolayısıyla özdeşleşme olayı basit bir «oyuncu-seyirci» özdeşleşmesi olmaktan çıkıp, bizi gerçekliği

kavrayış biçimindeki özdeşleşme noktasına getiriyor ki, sorunun önemi felsefi düzlemde boyutlanıyor. İşte tam da bu noktada yeni bir sorunsalla karşılaşırız: Özdeşleşme-Yabancılaştırma sorunu salt bir anlatım biçimi, bir tiyatro fantazisi, tiyatrosal araçlarda bir yenilik değil, özünde felsefi kategorileri içeren **«Teorik Oluşumlar»**dır. Açıklanmaya (ayrıca kendi içinde de) gerek duyuran gerçeklik sorunlarıdır. Bu özgün konumu da, ayrıca sanatın bilgi teorisi üzerinde derinlikli çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Yabancılaştırma, özünde bir uzak açı zorunluluğu taşıdığından yapısal bir karaktere sahiptir. Onun gerçekçilik anlayışı da mutlaka (bir estetikçinin deyimiyile) **«taşı daha çok taş»** göstermek olacaktır. Marksist estetik için doğa olduğu gibi alınacak, ya da etkinliksiz bir biçimde hayranlık duyulacak bir olay olmadığına göre ve Marksist estetikçi için doğanın belirleyici yönü değişebilirliği ya da değiştirilmesi zorunluluğu olduğuna göre «taşı daha çok taş göstermek» anlayışı gerçekçiliğinin formülasyonu olacaktır. Dikkat edilirse yukarıda sorun salt bir tiyatro sorunu olmaktan çıkarılıp Marksist estetiğin sorunu haline getirildi; çünkü günümüzde her sanat olayı eskisinden daha çok bir teorik çabaya gerek duyuyor.

Gerçekliği kavrayıştaki yaklaşım yöntemi, tarihî süreçte ideoloji/bilim karşıtlığı ister istemez tiyatrodan da yansımasını bulmuştur; **kendini türevlerinde somutlamıştır.** Epik tiyatroya da, diyalektik tiyatroya da öncelikle bir felsefi sorunsal olarak bakmak zorundayız. Çünkü günümüzde sanat ve felsefe ilişkisi daha net, daha görülür bir hale gelmiştir. Bu tür bir yaklaşım, sağlıklı bir değerlendirme yapmamızı kolaylaştırır. Nitekim bu noktada, hattâ daha da ileri giderek ve biraz da iddialı bir biçimde şunu söyleyebiliriz: Bu tür bir değerlendirme, tiyatroların özünde taşıdığı **savlanan** «yapay» bir eğitici/eğlendirici çelişkisini de çözümler. Ideolojik yanılsamaların eğlendiriciliğinin yerini, duygusal koşullanmışlıkların yerini, bilimsel oluşumların gerçekliği kavrayıştaki buldurucu, kavratıcı eğlenceliği rahatlıkla alabilir. Yani tiyatro epistemolojik bir kesinti yaşamalıdır. Ideolojik oluşumlardan ve bunların türevlerinden «coupure épistémologique» (epistemolojik

kesinti) ile bilimsel oluşumlara geçilmeli ve gerçekçilik olgusu bu yaklaşımla irdelenmeli, bütünlenmelidir. Böylelikle de tiyatroların taşıdığı savlanan önemli sorunsal (eğlendirici/eğitici sorunsal) bir «l'unité spécifique» (özgül birlik) haline gelebilir... Daha doğrusu bu birlik bilinçliliğe yansır...

Tiyatronun günümüzde düştüğü açmaz bu teorik oluşumların çelişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda da sorun, bir felsefi düzlem üzerine oturmuştur. Bunu bir yanılsama ile açıklamaya çalışalım: Örneğin bu konuda birçok hata yapıldı. Ideolojik oluşumların içinde taşıyabildiği kadar taşıdığı **değişilebilirlik** diyalektiğin «değişimi» ile karıştırıldı. Bu peşin peşin idealizmin batağında debelenmektir. Bilimsel oluşumların diyalektik maddeci bir biçimde kavradığı değişimin yanında, yanılsamalar üzerine kurulan ideolojik değişimler devede kulak kalır.

«İNSANLAR, şimdiye kadar, kendileri hakkında, ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere sahip olmuşlardır. İlişkilerini, Tanrı hakkındaki, **normal insan** hakkındaki v.b. **tasarımlarına uygun olarak** düzenlemişlerdir. Onların beyinlerinin ürünleri olan bu tasarımlar, ulaştıkları yüksekliklerden **insanları egemenlikleri** altına alacak kadar yücelmişlerdir. Yaratıcılar, **kendi öz yaratıklarının** önünde korkuyla eğilmişlerdir. Öyleyse onları, boyunduruğu altında ezildikleri kuruntulardan, fikirlerden, doğmalardan, hayalî yaratıklardan kurtaralım. Bu fikirlerin egemenliğine başkaldıralım.» (Alman İdeolojisi, Marks- Engels, s. 33, çev.: Sevim Belli, SOL Yayınları, 1976-a.b.ç.)

Tiyatronun asıl görevi, bu çelişkiyi derinleştirmek, bilinçliliğe yansıtmak ve kendi taşıdığı kadarıyla da, bunu kendi bünyesinden atmaktır. Çağımızın devrimci tiyatrosunun görevini belirleyen yöntem yukarıdaki alıntıda yatmaktadır. Özdeşleşme/yabancılaştırma çelişkisini de içermektedir yukarıdaki alıntı. **Ters kullanılan** diyalektiğe de panzehirdir. Bu noktadan kalkarak güncel bir diyalektik yanılığa değinerek söylediklerimi somutlamak istiyorum: Örneğin daha çok günümüz romanında bir eğilim belirdi: «Diyalektikmiş gibi

gösterilen» karşıt değerler çatıştırılarak, bunlardan «çok diyalektik» sonuçlara ulaşılmaya çalışılıyor... Örneğin ak/kara bir diyalektik çelişki değil, bir karşıtlıktır. Diyalektikte çelişkiyi varlaştıran gerçekliğin değişen koşullarıdır. Çelişki, şeylerin karşıtlığında değil, özünde yatar. Biz yabancılaşmayı ancak bu temel üzerinde, doğru kavranmış bir diyalektik düşünce üzerinde yükseltebiliriz; değilse yaptığımız, idealist öze, epik kılıf/diyalektik kılıf geçirmekten öte bir anlam taşımaz. Yabancılaştırmanın, yadırgatmanın bir bilimsel

oluşum türevi olduğuna bir örnek de Ece Ayhan'ın «YORT SAVUL» şiidir. Yüklü bir çelişkiyi yabancılaştırma ile dışlaştırır bu şii. (Bkz. *Birikim*, 20, s. 27, 1976) Nitekim bir örnekte «deneme» türünden vermek istersek, benim daha önce, yine imzasız yayımlanmış «DEVİRİMCİ OLMAK ÜZERİNE» başlıklı çalışmamı örnek gösterebiliriz. (Bkz. *Birikim*, 17, s. 27-34, 1976) Gerçekliğin her geçen gün yeniden farkına varmalıyız. Kafamızdaki imgeler yerine hayatın gerçekliğini koymalıyız. Ancak o zaman kavrarız hayatı... ■

Birikim 33/50

HAVASS
yayınları

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 001

a.altındal

TÜRKİYE'de KADIN

(marksist bir yaklaşım)

Ciltli, kuşe kağıda büyük boy olarak hazırlanmıştır.

50 Lira

TAM METİN YENİDEN BASIM

ÖDEMELİ • GÖNDERİLİR

HAVASS Yayınları

Hüsrev Gerece Cad., Işıl Apt. 35/2, Teşvikiye/İST.

Havale ve yazışma:

HAVASS Yayınları, P.K. 55, Teşvikiye/İSTANBUL

* Posta masrafı yayınevi tarafından ödenir.

On kitaplık siparişlerde % 20 indirim yapılır.